

Medrese Hatıraları

MUALLİM NACİ

HECE

anı

2. BASKI

MUALLİM NACİ (İstanbul 1850 – İstanbul 11 “13” Nisan 1893):

Asıl adı Ömer'dir. Annesi Fatmatu'z-Zehra Hanım, İstanbul'da bir memurun yanına evlatlık verilmiş Varna'lı bir ailenin kızıdır. Babası ise saraylık yapan Ahmet Ağa'nın oğlu Ali Bey'dir. 1839 yılında Ali Bey, Fatma Hanımla evlenir. Bu evlilikten 1850 yılında ailenin üçüncü erkek çocuğu olarak Ömer dünyaya gelir. Fatih semtinde bulunan Fevziye Mektebinde öğrenim gören Ömer, kısa bir sürede Kur'an-ı Kerim'i hatmeder ve sülüs yazıyı öğrenir. Aynı zamanda Salim Ağabeyinin yardımıyla ilmihal ve Türkçe risaleler de okur. 1859'da babası Ali Bey ölünce, Varna'da yaşayan dayısı İstanbul'a gelerek Ömer'i ve annesini Varna'ya götürür.

Ömer, rüştiye olmadığı için Varna'da medresede öğrenimine devam eder. Değişik hocalarda aruz, telhis, Gülistan, Fransızca, güzel yazı ve Arapça öğrenmeye çalışır. Daha sonra da Hattatlık icazetnamesi olarak Hattat Hoca olarak tanınır ve mahlas olarak Ömer Hulusi'yi kullanır. 1867 yılında Varna'da Rüştiye açılınca hocası Abdülhalim Efendi'nin yanında “ikinci hoca” olarak çalışmaya başlar. Bu sıralarda okuyarak kendisini yetiştirmeye de devam eder. Giritli Aziz Efendi'nin Muhayyilât adlı eserindeki “Kıssa-i Naci Billah ve Şahide” hikâyesini okurken, hikâye kahramanı Naci'nin adını benimser ve Muallim Naci adını eserlerinde mahlas olarak kullanmaya başlar.

Muallim Naci, küçük yaşlarda şiir yazmaya başlar. Bu davranışı bulunduğu çevrede hoş karşılanmasa da o, yazmaktan asla vazgeçmez. Rusçuk'ta yayınlanan Tuna gazetesinde ilk yazıları neşredilir. Terki-i Bend şiiri de Tuna gazetesinde yayınlanır. 1876 yılında Sait Paşa'nın Varna'ya mutasarrıf olarak atanması ve onun Muallim Naci'nin elinden tutması, şair ve yazarımızın gelişmesine ve ilerlemesine önemli katkılarda bulunmuştur. Sait Paşa 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı çıkması üzerine bu yıllarda İstanbul'a dönünce Muallim Naci de onunla birlikte İstanbul'a döner. Muallim Naci, Sait Paşayla birlikte görev icabı Anadolu'nun birçok yerini gezme imkânı bulur. Bu geziler 1882 yılına kadar sürer. 1882 yılında Sait Paşa Hariciye Nazırı olunca, Naci'ye de Nezaret'te bir görev verir. Sait Paşa Berlin Sefiri olarak atanınca Muallim Naci, Nezaret'teki görevinden ayrılır ve İstanbul'da kalır.

1883 yılında Muallim Naci, Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı Tercüman-ı Hakikat gazetesinin edebî kısmını yönetmeye başlar. Bu sırada Ahmet Mithat Efendi'nin kızı Mediha Hanımla evlenir. Muallim Naci bu gazetenin edebî kısmında kendi eserlerini yayınlamakla kalmamış, genç şair ve yazar adaylarının gönderdiği çalışmalarını da düzelterek yayınlamıştır. Bu sırada Naci, Recaizade Mahmut Ekrem ve arkadaşlarıyla yoğun tartışmalara girer ve bu durum onun eski şiir anlayışını savunan bir sanatçı olduğu kanaatinin çevreye yayılmasına neden olur. Recaizade-Muallim Naci tartışması alevlenince, Saray duruma el koyar ve bunun üzerine Ahmet Mithat Efendi de Muallim Naci'nin gazetedeki görevine son verir. Kendi başına kalan Muallim Naci, geçimini sağlamak için eserler yayınlar ve Saadet ile Mürüvvet gazetelerinde yazılar yazar. Bu sırada Mekteb-i Sultani, Mülkiye ve Hukuk mekteplerinde hocalık görevini de sürdürür. 1887'de Mecmu-i Muallim adıyla 57 sayı çıkardığı dergi onun hayatında önemli bir yer tutar.

Muallim Naci'nin hayatındaki sıkıntılar 1891'de “Gazi Ertuğrul Bey” isimli şiirini Sultan 2. Abdülhamid'e sunana kadar sürer. Abdülhamid eseri çok beğenir ve Naci'ye Osmanlı Tarihi yazma görevi verir. Ekonomik durumu düzelen şair, tüm görevlerini bırakarak kendini bu işe verir. Annesinin 1892 yılında ölümünden çok etkilenir. Bunun üzerine o da Nisan 1893'te kalp krizi geçirerek vefat eder. Naaşı Sultan Murad türbesinin bahçesine defnedilir. Mezar taşına ise kendisine ait olan,

Hak-perestim, arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhiidden ayrılmadım, Allâh bir!

beyti yazılmıştır.

Eserleri: Manzumeleri: 1) Terkib-i Bend-i Muallim Naci, 1874 2) Mûsâ bin Ebi'l-Gazân Yahut Hamiyet, 1882 3) Âteş-pâre, 1883 4) Şerâre, 1884 5) Fûrûzân, 1886 6) Sünbûle, 1890 7) Mirât-ı Bedâyi, 1891 8) Gazi Ertuğrul Bey, 1894 9) Yâdigâr-ı Nâci, 1897 10) Zâtün-Nitakeyn Yahut İbniz-Zübeyr (Bu şiirler, "Muallim Naci'nin Şiirleri" adıyla Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Hayber ve Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Özbay tarafından yayına hazırlanarak 1997 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları arasında çıkmıştır.)

Mensur Eserleri: 1) Yazmış Bulundum, 1884 2) İcaz-ı Kur'ân, 1884 3) Muamma-yı İlahî, 1885 4) Şöyle Böyle (Mektuplar), 1885 5) Talim-i Kıraat, 1885 6) Mekteb-i Edeb, 1885 7) Müdafaa-nâme, 1886 8) Demdeme, 1886 9) Medrese Hatıraları, 1886 10) Yâdigâr-ı Avni, 1886 11) Mektuplarım, 1886 12) Muallim, 1886 13) Nevâdirül-Ekâbir, 1887 14) İntikâd (Mektuplar), 1887 15) Vezâif-i Ebeveyn, 1887 16) Mehmet Muzaffer Mecmuası, 1889 17) Sünbûle, 1890 18) Ömer'in Çocukluğu, 1890 19) Osmanlı Şairleri, 1890 20) İstilahât-ı Edebiye, 1890 21) Nevbâve, 1890 22) Çocuklar İçin Lügat Kitabı, 1890 23) Kâmus-ı Osmanî, 1891 24) Esâmî, 1891 25) Lügat-ı Naci, 1891 26) Muhaberât ve Muhaverât (Mektuplar), 1894 27) Heder, 1909 28) Necm-i Saadet 29) Takti Yahur Aruz Risalesi

Tercümelere: 1) Hurde-fürûş, 1885 2) Sâib'de Söz, 1886 3) Sânihatül-Arab, 1886 4) Em-sâl-i Ali, 1887 5) Hikemür-Rüfai, 1887 6) Hulasatül-İhlas, 1887 7) Mütercem, 1887 8) Sânihatül-Acem, 1887 9) Ubaydiya, 1888 10) Nümune-i Sühan, 1891 11) Thérèse Raquin, 1891 12) İnşâ ve İnşâd, 1891.

ERDOĞAN (MURA) MURATOĞLU: Öğretmen, yazar. 1965 Artvin doğumlu. İlk ve Orta Öğrenimini Artvin'de tamamladı. Uludağ Üniversitesi Balıkesir Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümünü 1988'de bitirdi. 1989 Ocak'tan bu yana Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda edebiyat öğretmenliği yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Yayına Hazırladığı Eserler: İntibah (Namık Kemal, Yayına Hazırlayan: Erdoğan Mura, Sinemis Yayınları, Ankara 2003), Araba Sevdası (Recaizade Mahmut Ekrem, Yayına Hazırlayan: Erdoğan Mura, Sinemis Yayınları, Ankara 2003), Eylül (Mehmet Rauf, Yayına Hazırlayan: Erdoğan Mura, Sinemis Yayınları, Ankara 2003), Hatıralarım (Yusuf Akçura, Yayına Hazırlayan: Erdoğan Mura, Hece Yayınları, Ankara 2005), Siyaset ve İktisat (Yusuf Akçura, Yayına Hazırlayan: Erdoğan Mura, Sinemis Yayınları, Ankara 2006), Medrese Hatıraları (Muallim Naci, Yayına Hazırlayan: Erdoğan Mura, Hece Yayınları, Ankara 2007).

MEDRESE HATIRALARI

MUALLİM NACİ

Hazırlayan
ERDOĞAN MURATOĞLU

Tercüman-ı Hakikat'te dercten sonra Maarif Nezaret-i Celilesinin
ruhsatıyla birinci defa olarak kitap şeklinde dahi basılmıştır.

İstanbul
1302 (1886)

Hece Yayınları: 182
Anı

© Hece Yayınları

Birinci Basım: Haziran 2007

İkinci Basım: Nisan 2021

Kapak Tasarımı
www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık
www.hece.com.tr

ISBN: 978-605-74552-3-9

Baskı
Emsal Matbaa Tanıtım Hizmetleri San. ve Ltd. Şti.
Sertifika No: 46753

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr

www.hece.com.tr
Sertifika No: 17672

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 7
MUKADDİME / 11
-1- AKIL / 13
-2- AŞK / 17
-3- CUHÂ / 21
-4- NİSVÂN / 24
-5- MAKSATLI İTHAM / 29
-6- SAİD BİN CÜBEYR / 37
-7- ŞİİRDE RUBAİ / 43
-8- SON HUTBE / 54
-9- GÜLGÜN / 64
-10- TALİM-İ ALİ (HZ. ALİ'DE ÖĞRETİM) / 67
-11- AFERİN BE MUSAHHİH! / 71
-12- İSTİDAT ÇALIŞMAK İLE GELİŞİR / 75
-13- YAŞAMAK İÇİN ÖLMELİ İMİŞ! / 78
-14- SNSTPYŞTPŞTBTNPST BTPŞPŞTTNSNSTŞKST / 86
-15- ŞAİREYİ ŞAİR SEVEBİLİR / 93
-16- MERAK / 99
-17- SÜFİCE LATİFELELER / 103
HÂTİME (SON SÖZ) PİR-İ CİVAN-NUMÂ (GENÇLİĞİ GÖSTEREN İHTİYAR) / 116
YAZMIŞ BULUNDUM / 123
Değerli okuyucular! / 125
1 / 127
2 / 129
3 / 131
4- BİR GAZEL / 133
5 / 135
6- GAZEL / 137
7- DİKKATSİZLİĞİN CEZASI / 140
8 / 143
9 / 145
10 / 147
11- GAZEL / 149
12 / 151
13 / 153
14 / 155
KAYNAKÇA / 156
DİZİN / 157

ÖN SÖZ

Muallim Naci, Türk edebiyatının önemli yazar ve şairleri arasında olmasına rağmen, ne yazık ki edebiyatımızda bugüne kadar yeterince üzerinde durulmamış ve beylik ifadelerle (eskinin savunucusu gibi) anılır olmuştur. Bu durum ne yazık ki bir yazar ve şair için acı verici bir şey olsa gerek.

Çeviri eserleriyle birlikte elliyi aşkın eseri olan Naci, rüşünü ispat etmiş bir aydınımızdır. 43 yıllık kısa bir ömre ve dar bir çevrede yaşamasına rağmen onca eser kaleme alarak kendini edebiyat dünyasına kabul ettiren Muallim Naci, aynı zamanda gazete ve dergi yayıncılığında da ülkemizde bir ekol olmuştur.

İstanbul'da 9 yaşına kadar kalış, sonra babanın ölümü nedeniyle dayı memleketi Varna'ya gidiş, orada düzenli-düzensiz eğitim görmeler, sonra yardımcı muallim olarak 17 yaşında görev almalar ve sonunda Sait Paşa'nın elinden tutmasıyla İstanbul'a tekrar dönüşle birlikte edebiyat dünyasında yer almalar... Bunların yanı sıra Sait Paşa'yla birlikte giderek Anadolu'nun birçok yerini görmesi, Muallim Naci'nin gelişimine önemli katkılarda bulunur. Bu süreç içerisinde eksik kalan tek husus, Muallim Naci'nin Berlin'e büyükelçi olarak atanan Sait Paşa'yla birlikte gitmemesidir. Sait Paşa, Muallim Naci'ye çoğunlukla destek olmuş, fakat buna rağmen bilmeyerek de olsa onun gelişimine engel de olmuştur.

1883 yılında Muallim Naci'nin Ahmet Mithat Efendi'nin yayınladığı Tercüman-ı Ahval 'in edebiyat kısmını yönetmeye başlaması, o dönem Türk edebiyatında dikkate değer bir husustur. Bu dönemde ya-

yınladığı yazılarla Türk edebiyatının önemli olaylarına ışık tutmuş ve edebiyatımızda ilk defa bir edebiyat tartışması büyümüş büyümüş ve koca bir alev topuna dönmüştür. Ne yazık ki bu alev topu, Muallim Naci'nin elinde patlamış ve ona oldukça acı sonuçlar tattırmıştır.

Bu çalışmamızda Naci'nin MEDRESE HATIRALARI ile YAZMIŞ BULUNDUM adlı eseri bir arada sunulmaktadır. Bunun nedeni ise yazarın Medrese Hatıraları'nın Mukaddimesinde şu ifadelerle bu esere atıfta bulunmasıdır: “Mamafih eleştirilenlerin böyle külfetsiz yazılmış makaleleri sevmek hususunda devam ve terakki etmekte olmalarına nazaran bu eserimin “Yazmış Bulundum” a kıskançlık verecek derecede bir rağbete mazhariyetle bahtiyar olacağı şüphesizdir.” Bununla amacımız, okuyucunun iki eseri bir arada değerlendirecek sonuca kendisinin varmasını sağlamaktır.

Medrese Hatıraları Mukaddime'nin dışında 18 bölümden oluşmaktadır. Bu eserde yazar, akıl, aşk, kadınlar, şiir, rubai, eğitim-öğretim, yetenek, musahhahler, yaşamak-ölmek ikilisi, merak, tasavvuf, önemli dini kişilikler ve gençlik vb. dahil olmak üzere geniş bir çerçeveyi ele alarak işlemektedir. Bu hatıraları ile Muallim Naci, 1880'li yılların Osmanlı toplum yaşantısı hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Yazar, eserini gelişigüzel olarak nitelmesine rağmen, kendisi de bu eseri “Yazmış Bulundum” adlı esere göre daha nitelikli bulmaktadır.

Yazmış Bulundum ise yazarın müstear olarak kullandığı Mesud Harabâtî adıyla Tercüman-ı Ahval'in edebî kısmında okuyuculardan gelen mektuplara verdiği cevapları içermektedir. Bu cevaplar, yazarın ironik bir dile sahip olduğunu bize gösteren önemli örneklerdendir.

Bu iki eser okunduğunda Muallim Naci'nin hem Doğu hem de Batı kültürüne önemli derecede hâkim olduğu görülecektir. Bu durum yazarın dilinde de kendini göstermektedir. Arapça-Farsça kelimelerin yanı sıra Fransızca kelimelerin de eserde bulunması dikkat çekici bir husustur.

Eseri yayına hazırlarken okura daha kolaylık sağlaması amacıyla metindeki Arapça-Farsça tamlamalar ile kelimeler yerine bunların günümüz Türkçesindeki karşılıklarını verme yolunu tercih ettim. Eserdeki Farsça beyitlerin okunmasında Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu ile Dr. Öğretim Üyesi Fahrettin Coşguner Bey yardım ettiler. Arapça beyit ve

ifadelerin okunmasında ise merhum Eşref Sağlık Bey yardımcı olmuştu. Yardımlarını esirgemeyen Hocalarımıza teşekkürü bir borç bilirim.

Bunun dışında eser içinde geçen kişi, yer ve önemli konulara ilişkin gerekli görülen bölümlerde dipnot kullanmayı tercih ettim. Ayrıca Klâsik Türk Şiirinden yapılan alıntılar, okuyucuların anlamasını sağlamak için günümüz Türkçesiyle düzyazıya çevirdim.

Hiç kuşkusuz bu çalışmayı yayına hazırlamaktaki asıl amacımız, yaklaşık 125 yıl önce yayınlanan bu eserleri, günümüz okuruna sunmak ve küçük de olsa geçmişe bir ışık yakmaktır. Böylece Türk Dili ve Edebiyatı'na katkı yapmış olursak kendimizi mutlu sayacağız.

Eserin hazırlanmasında görülecek eksikler veya yanlışlar şahsıma aittir. Eksikleri tamamlamak veya yanlışları gidermek noktasında her türlü eleştiriye açıgım.

Erdoğan Muratoğlu

MUKADDİME

Tahsilimin ilk yıllarında gerek insanların ağızlarından işiterek ve gerek değerlendirdiğim kitaplarda göreyek beğendiğim sözlerin birçoğu elbette hatırımda kalmıştır.

Azıcık bir değerlendirme ile teslim olunacak işlerdendir ki benim gibi yazar olmak hevesinde bulunanlar edindikleri her türlü malumatın yazmaya uygun gördükleri parçaları yalnız hafızada bırakıp söylemekten ziyade kaleme almaya ve yazdıklarını bekletmeyerek yayınlamaya yaratılışça eğilimli olurlar. Ben de öyleyim.

Bunun üzerine öteden beri işitip göreyek bellediğim çeşitli eserlerden bazılarını geçenlerde bölüm bölüm yazarak topladığımdan bunlar eskiden neşrolunan **“Yazmış Bulundum”**u andırır bir mecmua oluşturmuş idi.

Bunun içindekilerini serüveni yok gibi görünür birtakım toplama maddelerden ibaret bulduğum için “Sonra ıslah ederim” düşüncesiyle o zaman yayınlanmasını ertelemeyi uygun görmüş idim.

Hâlbuki bir yazara, hatta bir yazar taklitçisine göre –velev sekiz satırdan ibaret bulunsun- yazıp meydana getirmiş olduğu bir eseri neşretmek arzusundan kurtulmak mümkün müdür?

Bu kere yayınlama hevesim oluştu. Mecmuayı bir kere gözden geçirdim. Yazılalı hayli zaman olduğu için düzelterek bunu daha muntazam bir hâle koymak istedimse de gelecek düşüncesi beni bu yükten kurtardı.

Tabiidir ki insan evvel yazdığı şeyleri sonra beğenmez de ıslaha kalkışır. Hâlbuki onları yazdığı zaman hazırlayıcısı olan fikirleri sonradan aynıyla hatırlaması pek zor olduğundan ekseriya ıslah edeyim derken

bozar. Hele yazılmış bir bölümü öyle zahmetli şekilde düzeltmeye çalışmaktan yeniden bir bölüm yazmak daha kolay olduğuna göre vaktiyle yazılmış olan şeyleri olduğu gibi bırakmak elbette iyi görülür.

Sahibine bunları zorla yayınlatan yok a! Güzel yazılmamış olup da yayınlanmaya layık görülmezse yırtıp atmak, yahut süreli dergisi için yazı arayıp gezen bazı ediplere “İmzamı ilan etmeyeceksin ha!” uyarısıyla bir iki yaltaklanma karşılığında satmak yolu vardır.

Ben bu yolların ikisine de uymadım. Evvelden nasıl yazmış isem yine öyle olarak topladıklarımı imzam altında neşretmeye karar verdim.

Gerçi bunları süsleyecek ve genişletecek olsam daha güzel olurdu. Fakat yukarıda arz ettiğim düşünce dolayısıyla “Onunla uğraşıp duracağıma yeniden başka şeyler yazarım.” dedim. Sözümünden de dönmedim.

Bu parçaların çoğu ilim dünyasının medrese cihetinde geçirdiğim zamanların hatıraları olduğundan mecmuanın unvanı olmak üzere evvela hatırıma gelen “*Medrese Hatıraları*” oldu. Beğenmezlik edip başka unvan aramaya kalkışmadım. Bunu münasip görmekle yetindim.

Üstteki ifademden anlaşılmalı olacağı üzere *Medrese Hatıraları* öyle itina ile yazılmış eserlerden değildir. “Gelişigüzel” tabirine layık bir surette kaleme alınmıştır.

Bununla birlikte eleştirmenlerin böyle külfetsiz yazılmış makaleleri sevmek hususunda devam ve gelişmekte olmalarına rağmen bu eserimin “*Yazmış Bulundum*”a imrenilecek derecede bir rağbete erişmekle bahtiyar olacağı şüphesizdir.

Muallim Naci

AKIL

“Reeytü’l-akle lem yekün intihâbâ”
“Velem yuksimu ala adedi’s-senînâ”

“Velev innessinîne tekâsemethu”
“Hava’l-âbâu insebetel-bünyânâ”

-Terceme-

“İnsanda aklın öylesini gördüm ki başka bir akıldan alınmadığı ve senelerce tecrübelerle kazanılmadığı eserler ile sabit olmuştur.”

“Eğer dediğim akıl ile donanmış ömürleri uzun süre yaşama-ya yetseydi zeki oğulların sahip oldukları akıldan babalarının da hissedar bulunmaları lazım gelirdi.”

Arap edebiyatçılarının ünlülerinden “Esmâî”ye dayandırılan aşağıdaki fıkra “fitrî akıl” “kazanılmış akıl” unvanlarıyla ikiye ayrılan aklın ilk kısmına güzel bir misal olur.

İşaret edilen kişi bir gün Arap çocuklarından küçük bir çocuğa tesadüfle, pek zeki bir şey olduğunu gözlerinin parlamışından anlayarak kendisiyle lakırdı etmeye başlar. Çocuğun sade tavrı, etkileyici anlatımı edibe hayret verir. Aralarında bir de şu konuşma geçer:

Esmâî- Sendeki bu zekayı alıp yüz bin altın verecek olsalar

razı olur musun? Demek isterim ki yüz bin altın sahibi, fakat ahmak bir çocuk olmak ister misin?

Çocuk- Vallahi istemem!

Esmâî- Niçin? Yüz bin altın diyorum, yüz bin!

Çocuk- O hâlde ahmaklığım dolayısıyla bir iş işlerim ki elimdeki yüz bin altını mahv eder de ben yalnız ahmaklığıma malik olarak kalırım diye korkarım.

İbn-i Kuteybe nakleder ki bir gün Hazreti Ömer yolda giderken oyun ile meşgul birtakım çocuklara tesadüf eder. Zamanın halifesini görünce hepsi oyunu bırakıp birer tarafa savuşurlar. “Abdullah bin Zübeyr” dahi bunların arasında imiş. Yalnız o kaçmaz, durur.

Cenab-ı Faruk bu zeki çocuğa gülümseyerek şu suali yöneltir:

- Arkadaşların kaçtılar da sen onlarla beraber niye koşmadın?

Abdullah derhal şu cevabı verir:

- Ey müminlerin emiri! Kendi aleyhimde bir şüphem yoktur ki sizi görünce kaçmaya lüzum göreyim. Geçtiğiniz yol da dar değildir ki sizi rahatsız etmemek için bir kenara çekilip durayım. Ne kaçtım, ne çekildim. İşte iltifatınıza da nail oldum.

Hazret-i Ali'nin “Cenab-ı Hakk kıyamet gününde bu hesapsız halkın hesabını nasıl görecek?” sualini yönelten bir adama “Herkesin rızkını nasıl veriyorsa hesabını da öyle görür.” cevabını vermesi ve böylece işaret edilen İman'ın “Doğu ile Batı arası ne kadardır?” diye soran bir zata “Güneşin bir günde alacağı kadar bir mesafedir.” demesi dahi bu türdendir.

Cenab-ı İbn-i Abbas'ın “Ruhlar), cesetlerden ayrılınca nereye gider?” sorusuna “Kandillerin yağı tükenince ışıkları nereye gider?” yollu mukabelesi de parlak değil midir?

Olgun akıl, fitrî akıl ile kazanılmış aklın toplamıdır ki sahibini hiçbir vakitte itidal ve istikamet yolundan çıkarmaz.

“Efdalu'n-nâs a'kalu'n-nâsdir.” (İnsanların en erdemlisi, insanların en akıllısıdır.) mealinde olan hadis-i şerif bu olgun akla nazaran ortaya çıkmıştır, zannolunur.

“Fitrî akıl” insanın yaradılışında olan zeka, “kazanılmış akıl” ise tecrübelerle elde edilen dehâdir. İkisinin toplamı insan için

ne büyük mutluluktur!

Şairin *“Akıl dediğimiz Allah’ın en büyük bağıışı, erbabının yegane varlık süsü olduğu malumdur. Fakat aklın kemali uzun uzadıya tecrübelerle ortaya çıkar.”* manasını taşıyan:

“Elem terani’l-akle zeyyene li-ehlihi”
 “Velakin tamame’l-akli tûlu’ttecaribi”

beyti dahi fitrî aklın kazanılmış akıl ile birleşmedikçe insanın kâmil akıl sahibi olamayacağını gösterir.

Bazı araştırmacıların açıklamasına göre “akıl” kelimesi “ayn” kelimesi gibi ortak sözlerden olup dört türlü mana ifade eder:

Birincisi insanın diğer hayvanlardan ayırıcı yönü olan vasfıdır ki insan onunla teorik ilimlerin Kabul etmeye ve fikrî eserleri ortaya çıkarmaya kabiliyetli bulunur.

“Hars bin Esedü’l-Muhasibi”nin “İnnehu garîzetun yetehey-yeu biha idraku’l-ulumi’n-nazariyeti...” diye tarif ettiği, işte bu akıldır.

Aklın zaruri ilimleri idrakten ibaret olduğunu iddia ile İbn-i Esed’in bu tarifini yolsuz sayanlar insafsızlık etmişlerdir. Zira ilimden nasipsiz olan adama dahi yetenek ilimlerinin kabulünün kendinde varlığı dolayısıyla “akıllı” denilebileceğinde hiç şüphe yoktur.

İkincisi mümkün olan şeylerin imkânı, anlamsız-boş olan şeylerin imkânsızlığı esası üzerine kurarak iki adedinin bir adedinden çok olduğunu ve bir şahsın bir zamanda iki yerde bulunamayacağını bilmek türünden olan ilimlerdir ki küçük çocukta ortaya çıkar.

Bazı kelim âlimleri “İnnehu ba’du’l-ulûmi’z-zaruriyeti ka’l-ilmi bi-cevazi’l-caizâti be istihaleti’l-mustehîlâti” tarifiyle bunu göstermek istemişlerdir.

Üçüncüsü tecrübeler sayesinde elde edilen ilimdir.

Dördüncüsü “içgüdü” tabir olunan *yetenek ilimlerinin kabulündeki kuvvetin işlerin neticesini* görecektir, eşyanın hakikatini bilecek dereceye yükselmesidir.